

КРИТЕРІЙ ВІДМЕЖУВАННЯ ПОНЯТТЯ «НАСИЛЬСТВО» ВІД ІНШИХ СУМІЖНИХ З НИМ ПОНЯТЬ

CRITERIA FOR EXCLUSION OF THE CONCEPT OF «VIOLENCE» FROM OTHER CONNECTED WITH IT

Лесько Н.В.,
к.ю.н., доцент кафедри
адміністративного та інформаційного права
Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Стаття присвячена розкриттю сутності терміну «насильство» та інших суміжних з ним понять. Висвітлюються проблеми захисту дітей від насильства. Запропоновано авторське визначення терміну «насильство щодо дитини».

Ключові слова: насильство, жорстоке поводження з дітьми, агресія, діти, неповнолітні особи.

Статья посвящена раскрытию сущности термина «насилие» и других смежных с ним понятий. Освещаются проблемы защиты детей от насилия. Предложено авторское определение термина «насилие в отношении ребенка».

Ключевые слова: насилие, жестокое обращение с детьми, агрессия, дети, несовершеннолетние лица.

The article is devoted to the disclosure of the essence of the term «violence» and other concepts related to it. The issues of protection of children from violence are highlighted. The concept of «violence» is considered by scientists of different branches of knowledge in different ways: from the narrow concept – causing physical harm to another person, to a comprehensive category – the oppression of human rights.

The article states that aggression is any form of behavior aimed at harming or causing harm to another living entity that does not want to be treated like this. This definition assumes that aggression should be considered as a behavior model, rather than as an emotion, motive, or installation. Violence is the most acute and dangerous aggressive behavior, besides, not all violence, but only non-normative.

Forcing is such an effect, the purpose of which is to force another person to act in a certain way contrary to his or her will, as a result of force influence or under the threat of an adverse effect on her. Forcing is always a means to achieve a specific goal, violence is not always; coercion takes place only where there is a conflict of interest, and violence can be committed in a non-conflict situation; forcing always takes place contrary to will.

Violence against children is any intentional, unlawful act or omission or threat of the inaction or action of physical, sexual, psychological or economic orientation over a child in or outside the family, if these actions cause moral or material damage, damage to the physical, mental health of the child.

Key words: violence, cruel treatment of children, aggression, children, minors.

Насильство щодо дітей є порушенням прав дитини, ставить під загрозу соціальний розвиток дітей, впливає на реалізацію ними своїх прав. Насильство часто має руйнівні короткострокові і довгострокові наслідки для психічного і фізичного здоров'я, які часто зберігаються протягом усього життя. Захист дітей від насильства – це особлива міждисциплінарна сфера дослідження, вивченням якої займаються фахівці з педагогіки, психології, соціології, кримінології, кримінального права, адміністративного права та науковці інших галузей знань.

Значну увагу питанню захисту дітей від насильства приділяли такі науковці: О. М. Бандурка, А. Б. Блага, А. А. Бова, О. В. Бойко, В. О. Брижик, А. О. Галай, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. А. Грабська, Т. В. Журавель, Д. Г. Заброта, Я. В. Квітка, О. В. Ковальова, О. О. Кочемировська, Л. В. Крижна, О. О. Лазаренко, К. Б. Левченко, Ю. В. Лисюк, О. А. Мартиненко, Н. Е. Мілорадова, С. В. Тунтуєва, Г. О. Христова, Х. П. Ярмакі, М. Е. Ясеновська та ін.

Метою статті є узагальнення поглядів науковців на визначення терміну «насильство» та інших суміжних з ним понять, окреслення шляхів вдосконалення теоретичної та нормативної бази з цього питання.

Розглянемо підходи щодо розуміння таких понять, як «насильство», «агресія», «примусення», «жорстоке поводження з дітьми». Адже, як відомо, доки відсутнє законодавче визначення того чи іншого поняття, немає і точного знання його істотності та критерію для відмежування від інших понять [1, с. 15].

Слово «насильство» утворилося внаслідок злиття двох морфем: префікса «на» та кореня «сил(а)», тобто дослівно воно означає «на силу», застосування сили [2, с. 24]. У свою чергу, термін «сила» визначається як здатність живих істот напруженням м'язів робити фізичні рухи, ви-

конувати різні дії; фізична здатність або можливість робити, здійснювати що-небудь; фізичний вплив; насильство [3, с. 24]. Існує спеціальна наука, яка займається вивченням поняття насильства – віолентологія (від лат. «violentia» – «насильство»).

Короткий енциклопедичний словник соціальної роботи визначає насильство як примус (дію), що здійснюється індивідом або групою для досягнення поставленої мети, і який пов'язаний з прямим нанесенням фізичної, психологічної або моральної шкоди іншій особі або із загрозою такого нанесення [4, с. 536]. З точки зору політології насильство (у політиці) трактується як навмисна дія, спрямована на знищення людини (людей) або завдання їм шкоди і яка здійснюється поза їх волею [5, с. 382].

За своїм походженням слово «насильство» є загальнослов'янським, тобто відноситься до найдавнішого фонду слов'янської лексики. Академік І. І. Срезневський зазначав, що це слово є книжним (див. у Ізборнику Святослава 1073 р.), але воно рано укорінилося в державній, діловій мові (див. у Другому договорі князя Олега з Греками 911 р., у Іпатіївському літописі, Слові о полку Ігоревім, у «Руській Правді»). В. В. Віноградов дійшов висновку, що основне значення насильства – утиск, примусення, застосування сили. У зв'язку зі зміною правових норм це поняття «нашарувалося» новими змістовими відтінками (наприклад, такими відтінками значення, як беззаконне застосування сили, зловживання владою) [6].

Д. Ю. Кобринський зазначає, що насильство є одним з понять, визначення яких має передбачати щонайменше чотири рівні розуміння: конкретно-правовий, юридичний, загальнокультурний та філософський. І тому логічно послідовно проаналізувати представленість даного поняття у конкретних законах, в юридичній літературі, культурі та філософських традиціях [7, с. 212].

О. М. Ткаленко під насильством в сім'ї щодо дитини розуміє будь-які діяння або загрозу вчинення будь-якого діяння фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування щодо дитини з боку будь-якого члена сім'ї, якщо воно порушує конституційні права і свободи дитини, суперечить принципу найкращих інтересів дитини, завдає їй або може завдати моральну чи матеріальну шкоду, шкоду її фізичному або психічному здоров'ю, а також вчинення у присутності дитини одним членом сім'ї відносно іншого будь-якого виду насильства. Науковець насильство класифікує за наступними ознаками: залежно від спрямованості – психологічне, фізичне, сексуальне, економічне; залежно від стратегії кривдника – очевидне та приховане; за часом – те, що відбувається зараз, і те, що трапилося в минулому; за тривалістю – одноразове або багаторазове; за активністю діяння – у формі дії та у формі бездіяльності; за статусом особи кривдника – батьки, сестри (брати), бабусі (дідусі), інші родичі тощо; за безпосередністю застосування насильства – безпосереднє та опосередковане [8, с. 206].

Натомість, А. Є. Жалінський зауважує, що на індивідуальному рівні насилля визначається як вплив на поведінку особи, безпосередньо обмежуючи можливість вибору нею бажаного варіанту поведінки, шляхом заподіяння страждань фізичного і психічного характеру [9, с. 103].

Науковець О. Д. Коломоєць пропонує під насиллям розуміти будь-який умисний протиправний вплив особи (групи осіб) на іншу особу (групу осіб), який здійснюється всупереч її (їх) волі у формі примушення (утримання) до (від) вчинення дій, що спричиняють (можуть спричинити) шкоду та порушують її (їх) права і свободи. На його думку, насилля в сім'ї є її невід'ємною частиною і своїм корінням сягає часів виникнення «людини розумної» [10, с. 9, 15].

Ще один вчений, А. М. Волошук, виділяє три основні підходи до вивчення проблеми насильства в сім'ї: соціально-історичний (або соціально-культурний), який розглядає насильство як соціальну проблему, що виникла через домінуючу позицію чоловіка у суспільних відносинах; системний, який фокусується на походженні та формах конфлікту, включаючи особливості взаємодії, динаміку спілкування, процес вирішення конфліктів у сім'ї як системі, насильство у такому разі розглядається як дисфункція всієї системи, а не просто як наслідок індивідуальної психопатології одного з членів сім'ї; та індивідуально-психологічний, який передбачає пошук специфічних рис кривдника та жертви, зокрема, генетичних і біологічних аномалій, що виражаються у порушенні фізичного (наприклад, сексуальні та інші розлади) та психічного здоров'я (захворювання нервової системи, депресивні стани, перенесені психологічні травми у дитинстві), зловживанні алкоголем та пристрасті до наркотиків, аморальних вчинках, а також наслідків насильства на особистісному рівні [11, с. 6].

Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. визначає насильство в сім'ї як будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [12].

Крім загальних ознак насильства, про які йшлося вище, насильство в сім'ї має свої особливості: суб'єктами є рідні люди – члени сім'ї; необхідність продовжувати спілкування міжособистісних взаємовідносин [13, с. 183]; повторюваність, циклічність; тривалість; наявність різного роду залежності між суб'єктами (матеріальна, емоційна); висока латентність; низький показник покарання винних судом (насильство, зазвичай, вчиняється без свідків, тому важко довести його вчинення; потерпілі часто забирають заяву про вчинення правопорушення, чи то через

докори сумління, що покарають рідну людину, чи через страх, що стане ще гірше, тощо); часте поєднання різних видів насильства; порушення, насамперед, особистих прав і свобод особи; часто вчиняється під дією алкоголю, наркотичних речовин [14, с. 32].

Перейдемо до розгляду поняття «жорстоке поводження з дитиною». Жорстоке поводження з дитиною – це будь-які форми фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства над дитиною в сім'ї або поза нею, у т. ч.: втягнення дитини у заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства; примушування дітей до участі у створенні творів, зображень, кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм або інших предметів порнографічного характеру; ситуації, за яких дитина стала свідком кримінального правопорушення, внаслідок чого існує загроза її життю або здоров'ю; ставів зносини та розпусні дії з дитиною з використанням: примусу, сили, погрози, довіри, авторитету чи впливу на дитину, особливо вразливої для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного середовища, у т. ч. в сім'ї; будь-які незаконні угоди щодо дитини, зокрема вербування, переміщення, переховування, передача або одержання дитини, вчинені з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи уразливого стану дитини [15].

У контексті нашого дослідження слід зазначити, що існують два нормативно-правових акта, що регламентують порядок реагування на випадки насильства в сім'ї щодо дітей, які не узгоджені між собою.

Так, у випадку жорстокого поводження з дитиною, яке може бути і насильством в сім'ї, координуючим органом є служба у справах дітей, а у випадку насильства в сім'ї – відповідні структурні підрозділи Міністерства соціальної політики України. Така невизначеність та дублювання повноважень на практиці призводять до того, що зазначені органи та служби не діють спільно, а перекладають обов'язок реагувати один на одного [11, с. 158].

Відмітимо, що вітчизняне законодавство досить часто використовує термін «насильство», однак, як вже зазначалося вище, вкладає в нього різний зміст. Так, у Цивільному кодексі України насильство ототожнюється з тиском: ст. 231 «Правові наслідки правочину, який вчинено під впливом насильства» закріплює, що правочин, вчинений особою проти її справжньої волі, внаслідок застосування до неї фізичного чи психічного тиску з боку другої сторони або з боку іншої особи, визнається судом недійсним.

У Кодексі України про адміністративні правопорушення термін «насильство», як вже зазначалося, використовується лише з приводу встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї (ст. 173-2 Кодекс України про адміністративні правопорушення).

Кримінальний процесуальний кодекс України хоч і не надає визначення терміна «насильство», тим не менше, декілька разів його вживає: по-перше, при поясненні порядку встановлення добровільності укладення сторонами угоди (ст. 474 Кримінального процесуального кодексу України), та, по-друге, для конкретизації кола певних злочинів/кримінальних правопорушень, щодо яких передбачена певна специфіка здійснення кримінального провадження (ст.ст. 224 та 477 Кримінального процесуального кодексу України).

У Кримінальному кодексі України також не міститься дефініції насильства, хоча сам термін та похідні від нього використовуються як у Загальній, так і в Особливій частинах. При цьому у Загальній частині вони вживаються при конструюванні норм про обставини, що виключають злочинність діяння (ст. 36 «Необхідна оборона») і ст. 43 «Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи

злочинної організації»). Такі види насильства не є негативними і не мають антисоціального характеру.

В Особливій частині термін «насильство» зустрічається більше 100 разів. Переважно насильство виступає як більш широке поняття щодо конкретних протиправних дій (побоїв, нанесення тілесних ушкоджень та ін.), але іноді співвідношення між цими поняттями втрачають однозначність підпорядкування.

Залежно від ролі (місця) в конкретних складах злочинів, насильство виступає: як інформаційна ознака предмета злочину; як іманентна ознака суспільно небезпечного діяння (фізичне насильство, психічне (інформаційне) насильство); як спосіб вчинення злочину; як конструктивна ознака основного складу злочину; як кваліфікуюча обставина; як обстановка вчинення злочину; як ознака мети злочину.

Окрім переліченого, у Кримінальному кодексі України передбачена ціла низка суспільно-небезпечних діянь, які за своєю суттю є насильницькими, але при їх конструюванні були використані інші засоби опису складу злочину без вживання терміна «насильство» [16, с. 46].

Для цілей цього дослідження є необхідним також встановлення співвідношення терміну «насильство» з іншими, суміжними з ним термінами «агресія» та «примуснення».

На теперішній час більшістю фахівців у сфері соціальних наук приймається наступне визначення: агресія – це будь-яка форма поведінки, націлена на образу чи заподіяння шкоди іншій живій істоті, котра не бажає подібного поводження. Це визначення припускає, що агресію варто

розглядати як модель поведінки, а не як емоцію, мотив чи установку. Насильство ж – найбільш гостра і небезпечна агресивна поведінка, до того ж не всяке насильство, а лише ненормативне [17, с. 6-7].

Примуснення являє собою такий вплив, метою якого є примусити іншу особу діяти певним чином всупереч її власній волі внаслідок силового впливу або під загрозою настання несприятливих для неї наслідків. На думку Г. М. Ланової, та обставина, що примус завжди є дією сили, а насильство можна вважати примусом лише тоді, коли воно є інструментальним, дозволяє зробити висновок про те, що «примуснення» і «насильство» співвідносяться як родове і видове. Примуснення завжди є засобом досягнення конкретної мети, насильство – не завжди; примуснення має місце лише там, де існує конфлікт інтересів, а насильство може здійснюватись у безконфліктній ситуації; примуснення завжди відбувається всупереч волі особи (або групи індивідів) [18].

Підсумовуючи все вищеведене, відзначимо, що поняття «насильство» розглядається вченими різних галузей знань по-різному: від вузького поняття – нанесення фізичної шкоди іншій особі, до всеосяжної категорії – утиск прав людини. Насильство щодо дітей – це будь-яка умисна, протиправна дія або бездіяльність або погроза застосування дії або бездіяльності фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування до дитини в сім'ї або поза нею, якщо ці дії наносять моральну чи матеріальну шкоду, шкоду фізичному, психічному здоров'ю дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пасько Я. І. Логіка : навчально-методичний посібник / заг. ред. В. В. Бурега / Я. І. Пасько, В. В. Білецький, М. Є. Савенкова, В. В. Бурега. – Донецьк : ДонДДУ, 2004. – 56 с.
2. Токарчук Р. Е. Насилие как составообразующий признак хищений : вопросы уголовной ответственности / Р. Е. Токарчук. – Омск, 2008. – 234 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1313 с.
4. Соціальна робота : Короткий енциклопедичний словник. – К. : ДЦССМ, 2002. – Кн. 4. – 935 с.
5. Політологічний енциклопедичний словник / ред.-упоряд. В. П. Горбатенко. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
6. Виноградов В. В. Слово и значение как предмет историко-лексикологического исследования / В. В. Виноградов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://issuesinlinguistics.ru/pubfiles/1995-1_3-36.pdf.
7. Кобринський Д. Ю. Філософсько-правове визначення насильства / Д. Ю. Кобринський // Проблеми філософії права. – 2007. – Т. IV–V. – С. 202–224.
8. Ткаленко О. М. Адміністративно-правове забезпечення діяльності органів публічної адміністрації щодо попередження насильства в сім'ї відносно дітей : Дис. ... канд. юрид. наук за спец. : 12.00.07 / О. М. Ткаленко. – Одеса, 2016. – 237 с.
9. Жалинский А. Э. Насильственная преступность и уголовная политика / А. Э. Жалинский // Советское Государство и право. – 1991. – № 3. – С. 101–112.
10. Коломоєць О. Д. Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня. канд. юрид. наук за спец. : 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. Д. Коломоєць. – Запоріжжя, 2010. – 23 с.
11. Волощук А. М. Діяльність органів внутрішніх справ щодо протидії правопорушенням у сфері інтелектуальної власності : монографія / А. М. Волощук, Х. П. Ярмакі, О. О. Чернишова. – О. : ОДУВС, 2013. – 175 с.
12. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15 листопада 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 70.
13. Орлов А. В. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи / А. В. Орлов // Психолог в детском саду. – 2000. – № 2–3. – С. 182–187.
14. Лисюк Ю. В. Протидія насильству в сім'ї / Ю. В. Лисюк. – Одеса, 2007. – 162 с.
15. Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або загрози його вчинення : Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України від 19 серпня 2014 року № 564/836/945/577 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-p>.
16. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія / А. Б. Блага. – Х. : ФОРМ Макаренко, 2014. – 360 с.
17. Бандурка А. М. Вандализм / А. М. Бандурка, А. Ф. Зелинский. – Х. : Ун-т внутр. дел, 1996. – 198 с.
18. Лановая Г. М. Принуждение в системе форм правоприменения : автореф. дисс... на соискание уч. степени канд. юрид. наук по спец. : 12.00.01 «теория и история права и государства; история правовых учений» / Г. М. Лановая. – М., 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lawtheses.com/prinuzhdenie-v-sisteme-form-pravoprimerenija>.